

Краўцова А.У. (Мінск, Беларусь)

**Мастацкае вырашэнне праблемы барацьбы са смерцю ў аповесці З. Бядулі
“Сярэбраная табакерка”**

Праблема барацьбы са смерцю з часоў старажытнасці дастаткова грунтоўна распрацоўвалася ў беларускай літаратуры. Адным з найбольш вядомых твораў XX ст. на падобную тэму з’яўляецца аповесць З. Бядулі “Сярэбраная табакерка”. Напісаная ў 1940 г., яна займае асаблівае месца ў спадчыне класіка беларускай літаратуры: гэта апошні мастацкі тэкст З. Бядулі. Падчас Вялікай Айчыннай вайны дом пісьменніка згарэў, згарэлі ўсе яго рукапісы, і толькі нейкі цуд выратаваў ад гібелі “Сярэбраную табакерку”. Упершыню казка поўнасьцю пабачыла свет толькі ў 1953 г. і стала любімай многімі пакаленнямі беларусаў.

У аснову аповесці пакладзены традыцыйны для еўрапейскага, і ў тым ліку беларускага, фальклору матыў змагання са смерцю. У рэчышчы традыцыі, якая зыходзіць яшчэ да часоў Сярэднявечча, смерць персаналізуецца ў вобразе старой жанчыны з касой: “Дзіўны касец. Ахутаны ўвесь у чорную хустку, як баба, а з хусткі толькі доўгі нос тырчыць, прыгнуты і заўзастраны, нібы дзюба ў каршуна” [1, с. 266]. Галоўны герой фантастычнай гісторыі – Дзіда-дзед, продак апавядальніка, ператвораны яго фантазіяй у Зайца. Хаваючыся ад паляўнічага, Дзіда-дзед сутыкнуўся з самой спадарыняй Смерцю. Яна паўстае самазадаволенай і цынічнай персонай, што, звяртаючыся да чарговай ахвяры, нават жартуе: “Добры дзень, дзядзенька! <...> Які слаўны сёння дзянёк! Га?” [1, с. 266]. Жаданне Зайца ў апошні раз нанюхацца тытуноў (бо “на тым свеце можа і не дадуць” [1, с. 266]) становіцца прычынай усіх наступных калізій.

Як і ў фальклорных творах, у “Сярэбранай табакерцы” смерць спрабуе выгандляваць сабе свабоду і прапануе Зайцу розныя спакусы: “Зробім такую ўмову. Калі вытуціш мяне на волю – я наўвекі-вечныя чапаць не буду твайго роду-племёні” [1, с. 268]; “Дарую табе сто чалавечых жыццяў. Прытварайся доктарам. Захварэе які-небудзь кароль, граф, магнат, мільянер, і калі ўжо ніякія дактары яму не памогуць – ты да яго з’явішся і скажаш: “Аддасі мне палавіну свайго багацця і я выратую цябе ад смерці”. Ты мне толькі табакеркай махнеш, вокам міргнеш, і я таго чалавека чапаць не буду” [1, с. 269]. Але Заяц не паддаецца ні ўгаворам, ні пагрозам і асуджае Смерць на вечны палон, а людзям і жывым істотам даруе вечнае жыццё.

Вестка пра палон Смерці рэзка палярызуе прадстаўнікоў чалавечага роду – канфлікт абсалютнага добра з абсалютным злом у казцы развіваецца ў традыцыйна-фальклорным ключы. На баку добра выступаюць Дзіда-дзед і яго новыя сябры Юрка Дратва, Саўка-паляўнічы, кучаравы паэт (з ім звязана

пастаноўка праблемы смерці і бясмяротнасці мастацтва) і маленькая сірата Люсенька. Дзяўчынка мае важкія прычыны не любіць Зайцаву палонніцу і баяцца яе: “Не люблю Смерці, – сказала яна. – Смерць у мяне мамку і татку адняла. Не аддавайся, новы мой татка, мілы мой татка, у рукі Смерці. Не трэба! Не трэба!” [1, с. 297].

Іх антыподы катэгарычна супраць знікнення Смерці, і спіс іх вельмі вялікі (яго зачытваюць Юрка і Саўка). Сярод “рыцараў смерці” – суддзі, адвакаты, пракуроры, разбойнікі, царскія міністры, каты, вайсковыя начальнікі, шаманы, шаптухі... У кожнага з іх свае прычыны патрабаваць вяртання Смерці. Без яе страчваюць сэнс жыцця і служкі рэлігійных культаў: “Без смерці яны ўсе – жывыя нябожчыкі. Без смерці, кажуць яны, божай пугі няма на зямлі. А божая пуга – іх матка-карміцелька” [1, с. 295]. Актыўна дзейнічае ў творы кардынал Баніфаці, што чакае смерці папы Кіа XII, каб самому заняць яго месца. Між іншым, менавіта імя папы з’яўляецца адным з яркіх маркераў, якія сведчаць пра рэалістычную аснову твора: каталіцкую царкву з 1939 г. узначальваў Пій XII, аналогія з яго імем у творы відавочная. Вяртання Смерці хоча і кароль Пінг-Понг: цяпер ён пазбаўлены сваіх садысцкіх забаў: “Бо раней ён кожны дзень перад снеданнем для прыемнасці ўласнай рукой адсякаў галаву аднаму са сваіх падданных, а калі Смерць апынулася ў табакерцы, гэта прыемнасць кончылася!” [1, с. 308]. Найбольш добра выпісаным персанажам з гэтага лагера паўстае пані Сарачынская (яна ж фальшывая Пава, прынцэса Ляля і каралева Пінг-Понг). Яна пераконвае падданных каралеўства Пінг-Понга ў тым, што смерць увасобілася ў яе маленькага сабачку. Ілжэкаралева нацкоўвае яго на няўгодны і так наводзіць жах на ўсё каралеўства. У малюнках прыдворнага жыцця, пабудаваным на страху і прыніжэнні падданных, бачацца выразныя алюзіі на сучасныя пісьменніку рэаліі.

Так у творы знаходзяць адлюстраванне перыпетыі грамадскага развіцця ў першай трэці XX ст. Відавочна, што аўтар не мог не заўважаць падазронасці і недаверу, рэпрэсіўнай сталінскай палітыкі, якія панавалі ў савецкай краіне, нарастання трывожных тэндэнцый у Еўропе, звязаных з актывізацыяй нацыянал-сацыялізму і фашызму і пачаткам вялікай вайны. Не маючы магчымасці адкрыта пісаць пра гэта, пісьменнік звярнуўся да эзопавай мовы. Жанравае вызначэнне “аповесць-казка” дазваляла ў гульнёвай форме разважаць над філасофскімі пытаннямі жыцця і смерці, бясмяротнасці чалавека і мастацтва. Як і напісаная трыма гадамі пазней, у 1943 г., прытча “Маленькі прынц” А. дэ Сэнт-Экзюперы, аповесць беларускага мастака мае ўніверсальны філасофскі сэнс.

У творы З. Бядулі Смерць – не столькі самастойны персанаж, колькі ідэя, адносіны да якой раскрываюць сапраўдную сутнасць персанажаў. Заняволенне смерці стала каталізатарам паводзін прадстаўнікоў розных сфер жыцця, выявіла нежаданне і няўменне чалавецтва жыць у “ідэальным” грамадстве, паказала жорсткасць і крыважэрнасць чалавечага свету. Аўтар парушае казачныя каноны шчаслівага фінала (рэчаіснасць не пакідала пісьменніку ілюзій). Усё адзначанае сведчыць пра футурыстычна-папераджальную функцыю аповесці “Сярэбраная табакерка” і дае падставы ўспрымаць яе як духоўны завет таленавітага майстра.

Літаратура

1. Бядуля, З. Выбранае / З. Бядуля. – Мінск : Маст. літ. 1973. – 434 с.